

LITERACKIE TOPOGRAFIE LWOWA

Monografia jest poprawioną wersją rozprawy doktorskiej, obronionej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w styczniu 2019 roku. Nie powstałaby bez pomocy i życzliwości osób, którym pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować.

Szczególne słowa wdzięczności kieruję do mojego promotora, dr. hab. prof. UŚ Romualda Cudaka, który nie tylko był życzliwym i pomocnym doradcą w trakcie pisania rozprawy doktorskiej, ale także na każdym etapie mojego rozwoju naukowego obdarzał mnie ogromnym wsparciem, będąc dla mnie źródłem inspiracji. Dziękuję za opiekę merytoryczną, wszystkie cenne rady i wskazówki.

Dziękuję recenzentom dysertacji: prof. dr hab. Margrecie Grigorowej z Uniwersytetu im. św. Cyryla i św. Metodego w Wielkim Tyrnowie oraz dr. hab. Józefowi Wróblowi z Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także prof. zw. dr. hab. Jarosławowi Ławskiemu z Uniwersytetu w Białymstoku, który zrecenzował wersję pracy przeznaczoną do druku. Dzięki ich wnikliwym lekturom, wskazówkom i cennym uwagom krytycznym książka przybrała ostateczny kształt.

Odrębne podziękowania kieruję do Pani Profesor Jolanty Tambor, która od początku mojej obecności na uniwersytecie wspomagała mnie na różnych polach, okazując serdeczność i życzliwość.

Na zakończenie pragnę podziękować moim Najbliższym. Bez ich wsparcia, wiary i nieocenionej pomocy ta monografia na pewno by nie powstała. Dziękuję moim rodzicom, mężowi, synowi oraz mojej teściowie.

Rodzicom, Dziadkom

Zoriana Czajkowska

**Literackie topografie
Lwowa**

Szkice komparatystyczne

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2021

Recenzja
Jarosław Ławski

Wprowadzenie	7
Wstęp	9
Zapisywanie miejsca, pamięć i mit	15
Lwów w literaturze	35
Literackie oblicza Lwowa na przestrzeni wieków	43
„Lwów polski” – wspomnienia i miejsca pamięci	95
Promenada cieni	100
Dziecko z Wysokiego Zamku	113
W poszukiwaniu tożsamości	128
W narcystycznym śnie	130
W metafizycznej podróży	139
<i>Leopolis multiplex</i> czy stolica „ukraińskiego Piemontu”?	149
Przysypany pyłem. Powrót do miasta	158
Miasto-statek	175
Lwów wschodnioeuropejski. „Nasze” – „obce” miasto	197
Zamknięcie	227
Noty biograficzne pisarzy	235
Bibliografia	241
Summary	259
Анотація	262
Streszczenie	266

Wprowadzenie

Pisali o tym mieście i łaciną, i cyrylicą, i szwabica gotycka, dla jednych był to Lwów, dla innych Lwin, Lemberg, Lwibrad, Lowenburg, Leopolis lub zgoła Civitas Leonis. Pisali po rusku, po polsku, po francusku, mową Szekspira i Goetbego, łaciną, i orientalnym aszharabarem ormiańskim, ale gdy tylko do samej nazwy Miasta dobodżili, nużę im wszystkim jak zawołanie w mig inkaust w miód się przemieniał i nigdy bez jakiejś strze-listej apostrofy, bez przypochlebnego przymiotnika czy zachwyty Lwowa nie zostawili.

Jerzy Janicki: *Lwów – Lwin – Leopolis*¹

¹ *Lwów – Lwin – Leopolis*. Zdjęcia A. Bujak. Tekst J. Janicki. Olszanica 1997, s. 10.

Wstęp

Lwów po polsku, *Львів* po ukraińsku, *Lemberg* po niemiecku, *Львов* po rosyjsku – miasto o niezwykłym kolorycie, pięknej architekturze, burzliwej historii, bogatej tradycji, którą zawdzięcza splataniu się wielu kultur: ukraińskiej, polskiej, ormiańskiej, żydowskiej, rosyjskiej, austriackiej, niemieckiej... Lwów to miasto wspomnień i kontrastów. Łączy się tu nowoczesność i historia, wspomnienia sprzed lat i mile przygody teraźniejszości. Za sprawą owych czynników Lwów nie tylko zajmuje szczególne miejsce w świadomości jego mieszkańców, lecz również zapisuje się trwale w pamięci tych, którzy niegdyś tam mieszkali i tworzyli, oraz tych, dla których wizyta we Lwowie była pojedynczym epizodem w życiu.

Lwów – miasto szczególne, wpisane w pamięć kilku narodowości – stał się dla autorów piszących w różnych językach miejscem ważnym, prowokującym do rozważań o sile i pułapkach pamięci, potrzebie zakorzenienia się, znalezienia bądź wykreowania własnej „małej ojczyzny”.

We Lwowie od stuleci krzyżowały się i nakładały na siebie wpływy literackie, językowe i kulturowe, wytwarzając w efekcie szczególne fenomeny, które dziś składają się na „tekst lwowski”. Jest on z pewnością częścią piśmiennictwa polskiego, ukraińskiego, niemieckiego i żydowskiego. „Tekst lwowski” rozumiem jako otwarty i dynamiczny system, w którym trwale oddziałują na siebie takie jego części składowe, jak tematy, języki, autorzy, motywy, gatunki.

Mówiąc o literackim obrazie takich wielokulturowych miejsc jak Lwów, napotyka się na pewną trudność. Konieczne jest dokonanie wyboru spośród ogromu tekstów, które napisano o tym mieście w różnych okresach i językach. Niniejsza książka jest próbą przybliżenia obrazu Lwowa w wybranych polskich, ukraińskich i rosyjskich utworach literackich powstałych po drugiej wojnie światowej, w XX i XXI wieku, przy czym ich liczba nie jest jednakowa, gdy chodzi o literaturę tworzoną w różnych językach, ponieważ nie wszystkie dyskursy i narracje są równoważne. O Lwowie pisano wiele przede wszystkim w języku polskim i ukraińskim. Z jednej strony jest to jedno z największych centrów kulturalno-politycznych Ukrainy Zachodniej, z drugiej zaś przez sześćset lat Lwów był ośrodkiem, w którym dominował żywioł polski. Uwarunkowania historyczne powodowały, że w ciągu wieków Polacy i Ukraińcy nieustannie walczyli o prawo do Lwowa i jego historii, udowadniając, że jest to tylko „ich” miasto. Dla Polaków Lwów zawsze był miastem polskim, a Ukraińcy byli przez nich postrzegani jedynie jako mniejszość narodowa. Dla Ukraińców natomiast – od momentu powstania – był miastem ukraińskim, które jedynie w pewnych okresach zajmowali Polacy. Obecność Rosjan we Lwowie jest stosunkowo późna i epizodyczna. Przybyli do miasta po drugiej wojnie światowej, kiedy Lwów został odebrany Polsce i włączony do Związku Radzieckiego, i nagle zostali gospodarzami Lwowa. Wywołało to wciąż niegasnące konflikty między Ukraińcami i Rosjanami mieszkającymi we Lwowie, co znalazło również odzwierciedlenie w tekstach literackich.

Za sprawą skomplikowanej historii stosunków polsko-ukraińskich, ale także ukraińsko-rosyjskich, zarówno Polacy, Ukraińcy, jak i Rosjanie w poszczególnych okresach starali się udowodnić, że tylko „oni” mają prawo do

Lwowa, a wszyscy inni są „obcy”, nawet jeśli nie odmawia się im prawa do „lwowskości”. Nieco inaczej sprawa wygląda w przypadku pozostałych narodów zamieszkujących Lwów na przestrzeni wieków, postrzeganych przede wszystkim przez pryzmat „inności”. Najlepszym przykładem są lwowscy Ormianie. Ich swoista egzotyka, niewielka liczba oraz fakt, że nigdy nie pretendowali do bycia gospodarzami miasta w znaczeniu politycznym, czyli nie stanowili zagrożenia, sprawiły, że są akceptowani zarówno przez Polaków, Ukraińców, jak i Rosjan. Dodać należy, że społeczność ormiańska już pod koniec XIX wieku uległa prawie całkowitej polonizacji językowej. Z drugiej strony, Ormianie zawsze zachowywali swoją odrębność religijną, obyczajową i nigdy nie byli postrzegani jako strona w sporze o polskość (czy ukraińskość) Lwowa, dlatego byli akceptowani także przez Ukraińców. Podobnie jest w przypadku Żydów, choć liczebność społeczności żydowskiej i jej losy we Lwowie nie da się porównywać do sytuacji Ormian; nigdy nie dążyli do nazywania Lwowa „swoim” miastem w znaczeniu politycznym czy państwowym. Austriacy i Niemcy, zamieszkujący miasto głównie w okresie habsburskim, także nie stanowili zagrożenia i zawsze postrzegani byli jako „ci z zewnątrz”. Ponadto Lwów czasów austriackich był oazą spokoju tak dla Polaków, jak i Ukraińców, i – mimo faktu, że język polski w okresie habsburskim był językiem lwowskiego „oficjalnego świata” – wszystkie grupy etniczne posiadały względnie równe prawa, każdy miał swoje miejsce, w mieście panował ład, spokój i porządek.

Ponadto warto podkreślić, że teksty pisarzy żydowskich czy niemieckich nigdy nie miały „wartości naddanej”, patriotyczno-nostalgicznej, tak charakterystycznej dla narracji polskiej i ukraińskiej (ale częściowo także i rosyjskiej). Dlatego, biorąc pod uwagę wszystkie te czynniki, w niniejszej książce skupiam się na tekstach autorów polskich, ukraińskich i rosyjskojęzycznych.

Czytając utwory o Lwowie napisane przez twórców należących do tych trzech narodowości, nie sposób nie zauważyć, że przedstawiają one często różne oblicza miasta. Poszczególne pisarze przywiązują inną wagę do tych samych elementów i postrzegają je w odmiennym świetle, co sprawia, że z tych samych części składowych autorzy polscy, ukraińscy i rosyjscy tworzą własny, w pełni oryginalny, obraz Lwowa. Analizowane utwory pokazują, że to właśnie nieukończony proces umacniania się we własnej tożsamości najczęściej uniemożliwia pełną tolerancję wobec odmiennych postaw i poglądów. Tak

będzie w przypadku Ukraińców, konstruujących nowy dyskurs lwowski i ich trudności z wpisaniem w obraz tego miejsca jego przedwojennych polskich czy powojennych rosyjskich mieszkańców, ale także w przypadku Polaków czy Rosjan, próbujących zrozumieć przemiany, jakim ulega w ostatnich latach samo miasto i jego wizerunek. Z drugiej strony, w tych samych tekstach można jednak odnaleźć elementy, które pozwalają mówić o ogólnej tendencji pisania o Lwowie i postrzegania tego miasta.

W szkicach z niniejszej pracy została dokonana analiza literackiego obrazu miasta z zastosowaniem metod filologicznych. Moim celem jest uchwycenie ogólnych dyskursów o Lwowie i tworzenia lub odtwarzania jego mitu/mitów oraz przeanalizowanie, w jaki sposób autorzy polscy, ukraińscy i rosyjscy odkrywają i postrzegają tę niezwykłą przestrzeń. Nie mniej ważnym aspektem tej publikacji jest również prześledzenie, w jaki sposób problem „obcości”/”inności”, wzajemnego (nie)dostrzegania się znajduje odzwierciedlenie w tekstach literackich, i w jaki sposób autorzy kreują obraz innych narodowości.

Analizie zostały poddane dzieła, które powstały w XX i XXI wieku, po drugiej wojnie światowej. Rozpatrywany okres ma znaczenie kluczowe, ponieważ to właśnie wówczas można najwyraźniej zaobserwować sposoby konstruowania narracji lwowskiej w literaturze różnych narodów. Dlatego ujęcie w ramach tej pracy tekstów literackich, które powstawały w tak długim okresie, uważam za niezbędne, gdyż dopiero na takim tle zrozumiałe stają się dyskusje na temat tożsamości lwowskiej.

Podstawowy materiał badawczy stanowi literatura wspomnieniowa, sięgam jednak także po eseje, felietony, teksty publicystyczne, wywiady, zapisy dyskusji. Jestem w pełni świadoma, że w ramach jednej pracy zostały zestawione teksty niewspółmierne pod względem wartości literackiej, należące do odmiennych gatunków (powieść wspomnieniowa, esej, gazetowy felieton...). Niemniej jednak usytuowanie utworów „literatury wysokiej” na tle publikacji prezentujących popularny, powszechnie znany obraz miasta pozwoli w pełni zaprezentować najważniejsze tendencje w sposobie pisania o Lwowie, utarte schematy myślowe oraz metody ich przełamania w literaturze trzech narodowości.

W analizie tekstów, starałam się (tam, gdzie było to możliwe) uwzględnić kontekst, w którym funkcjonują, interpretacje, jakim są poddawane, oraz za-

chodzące między nimi interakcje. Pozwoli to na odtworzenie obrazu Lwowa zakodowanego w zbiorowej pamięci i wyobraźni trzech społeczności zamieszkujących to miasto w XX wieku oraz na ustalenie, jak wzajemne postrzeganie się ich przedstawicieli wpłynęło na literacki obraz miasta. Co więcej, uchwycenie zależności i związków między polskim, ukraińskim i rosyjskim dyskursem pozwoli uchwycić podobieństwa wybranych lwowskich wątków i motywów w literaturach różnych narodów.

Dla literaturoznawcy jest rzeczą oczywistą, że miasto przedstawione w powieści, wspomnieniu czy eseju nie jest faktycznym miastem, tylko pewną jego wizją, że wszystkie dostępne teksty, w danym przypadku o Lwowie, dostarczają tylko pewnej wiedzy o mieście. Ponadto należy dodać, że – w zależności od języka, w którym zostały napisane – przynoszą tylko wizję istniejącą w konkretnej kulturze, reprezentując przy tym różne punkty widzenia – narodowe, polityczne, światopoglądowe. Niemniej warto pamiętać, że – z perspektywy przeciętnego czytelnika – literatura „przedstawia” rzeczywistość, zwłaszcza że w wielu przypadkach autorzy sami podkreślają, iż opisują miasto „realne” – przywołują konkretne miejsca, wydarzenia, osoby. Nierealność takich ambicji traci znaczenie wobec umowy między autorem a czytelnikiem: autor wiernie opisuje zapamiętane miejsce, a czytelnik wierzy, że „było to właśnie tak”². Na taki stan rzeczy zwraca uwagę Katarzyna Kotyńska, pisząc o tekstach „lwowskich”. Badaczka zaznacza, że:

wiara odbiorcy w prawdziwość przedstawionego świata ma [...] duże znaczenie, mimo że bezpośrednio dotyczy tylko pewnej grupy tekstów: polskich oraz ukraińskich wspomnień, autobiografii oraz tradycyjnego, ustnego przekazu o „polskim/ukraińskim Lwowie”. Taki sposób odbierania świata przedstawionego bywa jednak rozciągany również na eseje, a nawet na gatunki fabularne³.

Wiara w „prawdziwość” świata przedstawionego – zarówno od strony czytelnika, który jest końcowym odbiorcą tekstu, jak i czytelnika, który staje się później autorem innego tekstu – powoduje, jak się okaże, różne skutki. Ta bardzo ciekawa perspektywa odsłania się podczas analizy literackiego obrazu Lwowa, zakodowanego w utworach pisarzy różnych narodowości.

² Por. m.in.: R. Barthes: *Wykład*. Przel. T. Komendant. „Teksty” 1979, nr 5, s. 16; H.R. Jauss: *Estetyka recepcji i komunikacja literacka*. Przel. B. Przybyłowska. W: *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Red. H. Janaszek-Ivaničková. Warszawa 1997, s. 164–176.

³ K. Kotyńska: *Eseje o Lwowie. Pamięć, sąsiedztwo, mity*. Warszawa 2006, s. 16.

Tak zarysowane pole badawcze wymaga użycia narzędzi komparatystycznych. Należy zauważyć, że *komparatystyka* to raczej nazwa bardzo szerokiego pola badań niż konkretnej metody. Henryk Markiewicz zaznacza: „komparatystyka literacka czyli literatura porównawcza to dziedzina nauki o literaturze, badająca: podobieństwa, różnice, związki literackie różnych narodów i krajów, czyli zestawiająca i porównująca teksty literackie różnych kultur”⁴.

Warto w tym kontekście przywołać także definicję Henry’ego Remaka, zgodnie z którą:

Komparatystyka literacka to badanie literatury wykraczające poza granice jednego poszczególnego kraju i badanie związków między literaturą z jednej strony a innymi dziedzinami wiedzy i świadomości [...] z drugiej strony. Krótko mówiąc, jest to porównywanie jednej literatury z inną albo innymi i porównywanie literatury z innymi sferami ekspresji humanistycznej⁵.

Istnieją dwa podstawowe kierunki tak zdefiniowanych badań porównawczych. Po pierwsze, analiza występujących między tekstami zależności genetycznych. Pod tym pojęciem rozumiem wpływy i nawiązania do wcześniejszych utworów, utartych sposobów myślenia, stereotypowych wyobrażeń oraz mitów. Wspólny dla wszystkich omawianych dzieł temat – Lwów – zachęca do poszukiwania takich samych punktów wyjścia. Drugi kierunek komparatystyki, o którym pisze Remak, to badanie zależności typologicznych, rozumianych głównie jako poszukiwanie i analizowanie zachodzących między tekstami podobieństw i różnic w zakresie motywów, tematów i wątków. Zależności takie są niezależne od bezpośrednich kontaktów, zapożyczeń i wpływów literackich.

Wszystkie omawiane w tej pracy teksty są poświęcone Lwowowi, budują bądź przedstawiają mit albo nawet mity tego miasta. Trudno tu mówić o bezpośrednich zależnościach między nimi, gdyż powstawały we wzajemnej izola-

⁴ H. Markiewicz: *Komparatystyka*. W: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. Red. J. Krzyżanowski i in. T. 1. Warszawa 1984, s. 463.

⁵ H. Remak: *Literatura porównawcza – jej definicja i funkcja*. W: *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Red. H. Janaszek-Ivaničková. Warszawa 1997, s. 25. Przywołuję tu tylko najbardziej znane definicje określające zakres badań literaturoznawstwa porównawczego. Szczegółową klasyfikację i podziały wewnątrz tej dyscypliny znaleźć można np. w: H. Markiewicz: *Zakres i podział literaturoznawstwa porównawczego*. W: idem: *Nowe przekroje i zbliżenia*. Warszawa 1974, s. 410–421; H. Janaszek-Ivaničková: *O współczesnej komparatystyce literackiej*. Warszawa 1980; *Komparatystyka dzisiaj. Zagadnienia teoretyczne i ogólne*. Red. E. Szczęsna, E. Kasperski. Kraków 2010.

cji. Dlatego dążę do odnalezienia cech oraz motywów, które łączą te utwory w pewien ogólny „tekst lwowski”.

Zapisywanie miejsca, pamięć i mit

Badacze terytorium miasta, ze względu na jego wieloaspektowy i wielowymiarowy charakter, uwzględniają w swych pracach różne problemy współczesności – globalizację, wielokulturowość i transkulturowość, konflikty kulturowe, problemy tożsamości, hybrydyzacji, pamięci i historii, jak również rzeczywistość wirtualną i cyberprzestrzeń⁶. Przestrzeń miejska zajmuje istotne miejsce nie tylko w naukach filozoficznych, socjologicznych czy antropologicznych, ale także w nauce o literaturze⁷.

Złożoną zależność pomiędzy miastem a literaturą opisywano na wiele sposobów i z różnych perspektyw. Jako jedną z najbardziej interesujących należy uznać koncepcję Władimira Toporowa, przedstawiciela rosyjskiej szkoły semiotycznej⁸. Toporow wskazał na nierozzerwalną więź między miastem a „jego” tekstem, a zwłaszcza na obustronny wpływ, jaki na siebie wywierają. „Miasto i jego tekst są powiązane pewnym jednolitym, lecz skierowanym w obu kierunkach procesem osmotycznym i dlatego równie trudno jest powiedzieć ostatecznie [...], co tekst zawdzięcza miastu i – częściej – co w mieście jest z jego tekstu”⁹. Warto także podkreślić, że w tej relacji zostaje podtrzymana

⁶ Zob. E. Rybicka: *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)*. W: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Red. M.P. Markowski, R. Nycz. Kraków 2012, s. 472.

⁷ Należy wymienić tu choćby następujące opracowania: A. Wallis: *Miasto i przestrzeń*. Warszawa 1977; L. Benevolo: *Miasta w dziejach Europy*. Przel. H. Cieśla. Warszawa 1995; *Pisanie miasta – czytanie miasta*. Red. A. Zeidler-Janiszewska. Poznań 1997; *Przestrzeń, filozofia, architektura. Osiem rozmów o poznawaniu, produkowaniu i konsumowaniu przestrzeni*. Red. E. Rewers. Poznań 1999; W. Toporow: *Miasto i mit*. Przel. B. Żylko. Gdańsk 2000; E. Rybicka: *Modernizowanie miasta. Zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*. Kraków 2003; *Miasto. Przestrzeń, topos, człowiek*. Red. A. Głęń, J. Gutrow, I. Jokiel. Opole 2005; *Miasto w sztuce – sztuka miasta*. Red. E. Rewers. Kraków 2010; E. Rewers: *Miasto – twórczość. Wykłady krakowskie*. Kraków 2010; *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Red. E. Konończuk, E. Sidoruk. Białystok 2012; B. Jałowicki: *Czytanie przestrzeni*. Kraków–Rzeszów–Zamość 2012; E. Rybicka: *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)*. W: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Red. M.P. Markowski, R. Nycz. Kraków 2012, s. 471–490; E. Rybicka: *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków 2014. To tylko przykładowe prace.

⁸ Zob. W. Toporow: *Miasto i mit...*

⁹ Ibidem, s. 85.

Noty biograficzne dotyczą pisarzy, których dzieła są analizowane w zasadniczych szkicach książki:

ANDRUCHOWYCZ JURIJ [АНДРУХОВИЧ ЮРІЙ, 1960] – ukraiński poeta, prozaik, eseista i tłumacz, piosenkarz. Założyciel grupy poetyckiej Bu-Ba-Bu. Urodził się w Iwano-Frankiwsku (d. Stanisławów) na Ukrainie, gdzie obecnie mieszka i pracuje. Ukończył studia w Ukraińskim Instytucie Poligrafii im. I. Fedorowa we Lwowie (1982), a w latach 1990–1991 studiował w Instytucie Literatury im. Gorkiego w Moskwie. Autor tłumaczeń z angielskiego, niemieckiego i polskiego, m.in. utworów Williama Szekspira, Heinricha von Kleista, Rainera Marii Rilkego, Tadeusza Konwickiego, Czesława Miłosza i Bruno Schulza. W Polsce ukazały się takie jego powieści, jak: *Rekreacje* (1994), *Moscoviada. Powieść grozy* (2000), *Perversja* (2003), *Dwanaście kregów* (2005; za którą otrzymał Nagrodę Lipskich Targów Książki oraz Literacką Nagrodę Europy Środkowej „Angelus”), a także *Kochankowie Justycji. Powieść parahistoryczna w ośmiu i pół odcinkach* (2019). Wydał również tomy esejów: *Erz-herz-perc* (1996), *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwaną Środkową* (wspólnie z Andrzejem Stasiukiem, 2000), *Ostatnie terytorium* (2002), *Diabeł tkwi w sercu* (2007) i *Leksykon miast intymnych* (2014) oraz wywiad rzekę *Tajemnica* (2008). Czytelnicy w Polsce znają także jego tomy poetyckie: *Piosenki dla martwego koguta* (2005) oraz *Egzotyczne ptaki i rośliny. Wiersze z lat 1980–1990* (2007). Wraz z zespołem Karbido nagral płyty *Samogon*, *Cynamon* oraz *Absinthe*, a z Mikołajem Trzaską, Wojtkiem Mazolewskim i Maciem Morettim płytę *Andruchoid*.

KLECH IGOR [КЛЕХ ИГОРЬ, 1952] – pisarz i krytyk literacki o pochodzeniu rosyjsko-ukraińsko-polsko-litewskim. Urodził się w Chersonie (obecnie na Ukrainie). W 1975 roku ukończył filologię rosyjską na Uniwersytecie Lwowskim. Przez siedemnaście lat pracował jako konserwator witraży we Lwowie. Od 1994 roku mieszka i pracuje w Moskwie. Jest członkiem Związku Pisarzy Rosyjskich oraz Rosyjskiego PEN-centrum. Autor wielu tekstów poświęconych Lwowowi. Do najbardziej znaczących należą: eseje *Kościół przy placu Dworcowym, Dwadzieścia lat lwowskiego witrażu* (*Двадцать лет львовского витража*), *Aksinin jako wróg kulturowy* (*Аксинин как культурный враг*), *Życie i śmierć Loni Szyniewca, poety* (*Житие и смерть Лени Швеца, поэта*), które ukazały się w 1998 roku w książce *Incident z klasykiem* (*Инцидент с классиком*), a także eseje *Galicja jako dziurka z obwarżanką* (*Галиция как дырка от бублика*, 2000), *Bazar we Lwowie* (2001), *Dezurbanizacja: lwowskie doświadczenie* (*Деурбанизация: львовский опыт*, 2007). Związany ze środowiskiem ukraińskiego czasopisma „Ji”, które spopularyzowało wśród Ukraińców prozę pisarza. Na dorobek autora składają się również m.in.: zbiór esejów i artykułów *Książka z wieloma oknami i drzwiami* (*Книга с множеством окон и дверей*, 2002), zbiór opowiadań *Polowanie na bażanty* (*Охота на фазана*, 2002), powieść *Kroniki z 1999 roku* (*Хроники 1999 года*, 2010), zbiór esejów *Skóra literatury* (*Шкура литературы*, 2016).

KOMSKI GRIGORIJ [КОМСКИЙ ГРИГОРИЙ, 1950] – rosyjski eseista, tłumacz i krytyk literacki. Urodził się we Lwowie, gdzie później pracował jako konserwator witraży. Od 1998 roku mieszka w Heidelbergu (Niemcy). Autor szeregu przekładów dzieł Bruno Schulza i artykułów poświęconych twórczości artysty. W latach 80. publikował teksty na łamach lotewsko-rosyjskiego magazynu z siedzibą w Rydze „Rodnik” (1987–1994). Autor m.in. takich esejów, jak: *List z Heidelbergu* (*Письмо из Гейдельберга*, 2002), *Cienie cieni* (*Тени теней*, 2003), *Duch Hamleta* (*Призрак Гамлета*, 2003), *List z Carlsbadu* (*Письмо из Карлсбада*, 2003). Związany ze środowiskiem ukraińskiego czasopisma „Ji”.

KOROTKOWA JEKATERINA [КОРОТКОВА ЕКАТЕРИНА, 1930–2020] – rosyjska pisarka i tłumaczka, córka znanego pisarza i dziennikarza Wasilija Grossmana. Urodziła się w Kijowie. Po wojnie mieszkała we Lwowie, gdzie

ukończyła szkołę średnią i studiowała na Wydziale Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Lwowskiego. Pracowała jako nauczycielka języka angielskiego w wiosce górniczej na Donbasie (obecnie na Ukrainie), później – w Bibliotece Literatury Obcej w Moskwie. Tłumaczyła na język rosyjski m.in. dzieła Marka Twaina, Charlesa Dickensa, Williama Thackeraya, Agathy Christie. Autorka tekstu poświęconemu Lwowowi *Na skraju imperium* (*На окраїне імперію*, 1997). Najbardziej znaną książką pisarki są *Wspomnienia. Historie bez fikcji* (*Воспоминання. Рассказы без вымысла*, 2014).

LEM STANISŁAW [1921–2006] – polski pisarz, filozof i futurolog, przedstawiciel nurtu fantastyki naukowej. Urodził się we Lwowie. W lipcu 1945 roku w ramach akcji repatriacyjnej wraz z całą rodziną wyjechał do Krakowa. Studiował medycynę na Uniwersytecie Lwowskim, później na Uniwersytecie Jagiellońskim. Debiutem literackim była wydana w 1951 roku powieść *Astronauta*. Kolejne tomy prozy fantastycznonaukowej jego autorstwa to: *Obłok Magellana* (1955), *Eden* (1959), *Pamiętnik znaleziony w wannie* (1961), *Powrót z gwiazd* (1961), *Solaris* (1961), *Nieznany* (1964), *Głos Pana* (1968), *Wizja lokalna* (1982), *Fiasko* (1987) i *Pokój na Ziemi* (1987). Jest również autorem trylogii *Czas nienutracony* (1955) oraz cyklu groteskowych opowiadań fantastycznonaukowych: *Dzienniki gwiazdowe* (1957), *Księga robotów* (1961), *Bajki robotów* (1964), *Cyberjada* (1965), *Opowieści o pilotach Pirxie* (1968). Jest autorem zbiorów esejów, felietonów i publicystyki literackiej, w tym: *Wejście na orbitę* (1962), *Summa technologiae* (1964), *Wysoki Zamek* (1965), *Filozofia przypadku* (1968), *Fantastyka i futurologia* (1970), *Rozprawy i szkice* (1975). Laureat wielu prestiżowych nagród i wyróżnień – odznaczony m.in. medalem „Gloria Artis” (2005) i najwyższym polskim odznaczeniem państwowym Orderem Orła Białego (1996). Doktor honoris causa wielu uniwersytetów. Jeden z najczęściej tłumaczonych polskich pisarzy – jego twórczość została przełożona na ponad 40 języków.

NYŻANKIWSKI BOHDAN [НИЖАНКІВСЬКИЙ БОГДАН, 1909–1986] – pseudonim Babaj, ukraiński pisarz i poeta. Urodził się w Złoczowie (obecnie obwód lwowski na Ukrainie). Przed drugą wojną światową mieszkał we Lwowie, gdzie ukończył studia i był aktywnym członkiem ukraińskiego ugrupowania

„Dwunastka” – literackiej grupy młodych pisarzy i poetów, działającej w latach 30. XX wieku. W czasie wojny wyemigrował do Niemiec. Na początku lat 50. przeniósł się do Stanów Zjednoczonych i osiadł w Detroit. Zadebiutował jako prozaik tomem opowiadań *Ulica* (*Вулиця*) oraz szkiców *Aktor mówi* (*Актор говорить*) wydanych we Lwowie w 1936 roku. Kolejne jego znaczące dzieła to: zbiory opowiadań *Powieści* (*Новели*, 1941) oraz *Święto w domu* (*Свято на оселі*, 1975), a także tomiki poetyckie *Cierpkie wino* (*Терпке вино*, 1942), *Szczędrość* (*Щедрість*, 1947), *Wagota* (*Вагота*, 1953), *Wiersze ironiczne, satyryczne i komiczne* (*Вірші іронічні, сатиричні і комічні*, 1959), *Karuzela wierszy* (*Каруселя віршів*, 1976), *Marcepany i wtrebenki* (*Марцупани і втребеньки*, 1983).

SIERDIUCZENKO WALERIJ [СЕРДЮЧЕНКО ВАЛЕРИЙ, 1937–2012]

– rosyjski publicysta, eseista i krytyk literacki, profesor w dziedzinie nauk filologicznych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki, badacz literatury rosyjskiej. Urodził się w Kijowie. Studiował na Uniwersytecie Wileńskim. Przez większość życia mieszkał i pracował we Lwowie. W 1999 roku opublikował monografię *Dostojewski i Czernyszewski: jedność skrajności* (*Достоевський и Чернышевський: єдинство крайностей*). Autor wielu felietonów m.in. *Rosjanie we Lwowie* (*Русские во Львове*, 2000), *Kluby lwowskich intelektualistów* (*Клубы львовских интеллектуалов*, 2002), esejów m.in. *Puszka Pandory* (*Ящик пандоры*, 2001), *Koniec literatury* (*Конец литературы*, 2005) oraz artykułów naukowych poświęconych rosyjskiej literaturze klasycznej i współczesnej.

TARNAWSKI ZENON [ТАРНАВСЬКИЙ ЗЕНОН, 1912–1962]

– ukraiński pisarz, dziennikarz, tłumacz, dramaturg i działacz teatralny. Urodził się w Samborze (obecnie obwód lwowski na Ukrainie). Ukończył Wyższą Szkołę Dziennikarstwa w Warszawie. W latach 30. XX wieku był współredaktorem lwowskiej gazety „Wiadomości ukraińskie” („Українські Вісті”). Należał do literackiej grupy młodych pisarzy i poetów „Dwunastka”. W latach 1942–1944 zajmował stanowisko dyrektora artystycznego w teatrze „Wesoły Lwów” oraz dyrektora Klubu Literacko-Artystycznego we Lwowie. W czasie wojny wyemigrował do Niemiec. W 1949 roku przeniósł się do Stanów Zjednoczonych i osiadł w Detroit. Autor m.in. takich dramatów, jak: *Taras Szeńczenko* (*Тарас*

Шевченко, 1936), *Herbata u Pana Premiera* (Чай у pana прем'єра we współautorstwie z Bohdanem Nyżankiwskim, 1953), *O pewnym mężczyźnie* (Діюство про чоловіка, 1961). Zbiór opowiadań i esejów *Droga na Wysoki Zamek* (Дорога на Високий Замок) ukazał się po śmierci Tarnawskiego w 1964 roku.

WITTLIN JÓZEF [1896–1976] – polski poeta, eseista, prozaik i tłumacz. Urodził się w Dmytrowie (obecnie na Ukrainie). W latach 1906–1914 uczęszczał do gimnazjum we Lwowie, później studiował na Uniwersytecie Lwowskim, a w latach 1919–1921 pracował jako nauczyciel w jednym z lwowskich gimnazjów. Debiutancki tom poezji *Hymny* ukazał się w 1920 roku. W 1922 roku przeprowadził się początkowo do Łodzi, następnie do Warszawy. Początek wojny spędził we Francji i Portugalii, w 1941 roku wraz z rodziną wyjechał do Stanów Zjednoczonych i zamieszkał w Nowym Jorku. Intensywnie uczestniczył w życiu emigracyjnym, nawiązując współpracę z najważniejszymi ośrodkami emigracyjnymi, w tym: „Wiadomościami”, „Kulturą” i Radiem Wolna Europa. Najsłynniejszym dziełem Wittlina jest powieść *Sól ziemi* (1935), za którą otrzymał nagrodę redakcji i czytelników „Wiadomości Literackich” i Złoty Wawrzyn Polskiej Akademii Literatury. Na dorobek pisarza składają się również: *Wojna, pokój i dusza poety. Szkice literackie i przemówienia* (1925), esej *Ze wspomnień byłego pacyfisty* (1929), zbiory esejów *Etapy* (1933) oraz *Orfeusz w piekle XX wieku* (1963), a także tomik *Mój Lwów* (1946).

ZAGAJEWSKI ADAM [1945–2021] – polski poeta, prozaik, eseista i tłumacz, przedstawiciel pokolenia Nowej Fali (członek grupy „Teraz”). Urodził się we Lwowie. Od 1981 roku mieszkał w Paryżu, a od 2002 na stałe w Krakowie. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim – psychologię i filozofię. Laureat wielu nagród literackich, m.in. Międzynarodowej Nagrody Vilenica (1996), Nagrody Literackiej Fundacji im. Konrada Adenauera (2002) oraz Europejskiej Nagrody Poetyckiej (2010). Do sierpnia 2020 roku był członkiem Stowarzyszenia Pisarzy Polskich. Debiutował na łamach „Życia literackiego” w 1967 roku wierszem *Muzyka*, natomiast debiutancki tom wierszy *Komunikat* został wydany w 1972 roku. W 1975 roku debiutował jako prozaik powieścią *Ciepło, zimno*, a w 1978 roku ukazał się pierwszy zbiór szkiców

literackich *Drugi oddech*. Jest autorem takich zbiorów wierszy, jak m.in.: *Sklepy mięsne* (1975), *List. Oda do wielości* (1983), *Jechać do Lwowa* (1985), *Plótno* (1990), *Ziemia ognista* (1994), *Trzej aniołowie* (1998), *Pragnienie* (1999), *Asymetria* (2014), *Lotnisko w Amsterdamie* (2016), *Prandziny życie* (2019). Cenione są także jego tomy eseistyczne: *Dwa miasta* (1991), *W cudzym pięknie* (1998), *Obrona żarliwości* (2002), *Poeta rozmawia z filozofem* (2007), *Substancja nieuporządkowana* (2019).

Literary topographies of Lviv. Comparative sketches

Summary

The monograph is an attempt to present a literary image of Lviv, which stems from a new look at the borderland of cultures, forming itself in the city's difficult game with man and history, in the melting pot of memories, reading and maintaining the memory; it takes into account the growing interest in the culture of memory and post-memory. The starting point for consideration are selected Polish, Ukrainian and Russian literary texts created after World War II, in the 20th and 21st centuries. The aim of the publication is to describe the most important discourses on Lviv, the creation – or reconstruction – of its myth/myths, and to analyse how Polish, Ukrainian and Russian authors discover and perceive this extraordinary space. Equally important is to trace how the problem of “foreignness”/“otherness”, of mutual (mis)perception is reflected in literary texts, and how Polish, Ukrainian and Russian authors create the image of other nationalities.

The monograph consists of an introduction and four sketches. The introductory part presents methodological and theoretical issues, the clarification of which was the starting point for considerations on the recording of the city in literature – the main concepts, terms and theories are presented. Special attention has been paid to the possibilities of reading the literary record of the city, which enable the text to be examined in various ways, as well as to the problem of memory – both collective and individual, and the processes of remembering and forgetting in literature. A category that could not be ignored when examining the literary image of a multicultural city is myth. In the case of Lviv, the concept of myth seems particularly interesting, as the city's multinationality and “multi-literacy” are the foundation of the mythologized image of the city, which is often connected with the author's literary taming the lost place and history. Literature is thus interesting here in two ways: as a reflection or carrier of myth and as a means of creating visions. The anthropological categories of “foreignness” and “otherness” are also discussed – Lviv's turbulent history, multiculturalism, and multi-ethnicity have made the city a site of national antagonisms and conflicts over the centuries, which has been reflected in the literary texts.

The first sketch is an introduction to the others, an attempt to outline the literary background and to document the presence of Lviv in literature over the centuries. It reviews selected texts on Lviv in Polish, Ukrainian and Russian literature. By presenting in turn the image of the “old city” from the 16th-18th centuries, and then the Habsburg Lviv, the tragic November of 1918, the interwar period, the literature of the People’s Republic of Poland and the USSR up to the contemporary Polish, Ukrainian and Russian literature, the author cites works that most fully reflect the image of the city in particular historical periods.

The next three sketches are analyses and interpretations of works dedicated to Lviv written by selected Polish, Ukrainian and Russian authors of the 20th and 21st centuries.

The second sketch presents the image of the city in Polish literature. Selected works by Józef Wittlin, Stanisław Lem and Adam Zagajewski have been analysed. In their works, the authors create the image of a lost city, which they usually recall with nostalgia and emotion. In writing about Lviv, they are in fact writing about their own experiences and those of their loved ones. Lviv appears here as the cradle of Polish culture – the most important is the history of this city, its social and cultural significance in the First and Second Polish Republic. Wittlin and Lem reminisce about the interwar, “Polish”, multicultural and “always faithful” Lviv (*Leopolis Semper Fidelis*) from their childhood and youth. Unlike Lem, Wittlin idealises Lviv and presents a city where different cultures, nations and religions coexisted in harmony, thus referring to the myth of *Leopolis Triplex* rooted in the Polish national consciousness. Lem, on the other hand, by showing only the world of a child, and, at the same time, rejecting the knowledge about the world and himself that he acquired later, in a sense escapes from a difficult history and represses a later trauma. However, in the texts of both writers there appear elements testifying to the complicated history of Lviv and national conflicts that took place there over the centuries. Zagajewski, assimilating the memory of his loved ones, focuses on the feelings and experiences of people who, having left the city, were unable to find their place in the new reality. He also recalls the historical and political events that were the cause of their spiritual homelessness. In the poem *Jechać do Lwowa* [To Go to Lviv], he recreates the image of Lviv existing in his imagination – the city of exile, the lost Arcadia.

The next sketch analyses the image of Lviv contained in the works of Ukrainian authors. Two emigrant writers – Bohdan Nyzhankivsky and Zenon Tarnawski – were examined, together with Yuri Andrukhovych’s texts. The most important thing for these authors is to mark the borders of “their” space in the city – both material and spiritual. The Ukrainian authors see the city primarily as the capital of the “Ukrainian Piedmont”, and refer to the founding myth of Lviv (the figure of Prince Daniel Halytsky) as well as to the Austro-Hungarian tradition and the myth of Habsburg Lviv, in which locality – i.e. belonging to Galician culture – is of key importance. Ukrainian cultural, scientific and patriotic institutions founded in the city and active here over the centuries also play an important role. It is worth noting that the authors of works created in the 1950s and 1960s, similarly to Polish artists, return with memories to Lviv from their childhood and youth. Both Nyzhankivsky and Tarnawski present Lviv primarily as a Ukrainian city, the cradle

Summary

of Ukrainian culture. For Yuri Andrukhovych, however, it is not only the “Ukrainianness” that is important, but above all the “Galicianness” and “Europeanness” of Lviv. In his works he builds a new postmodern image of Lviv. The author does not concentrate on emphasising or proving the Ukrainian character of the city; he presents Lviv as a Ukrainian city, but does so in the context of its multicultural and European character. The writer’s texts also offer a picture of an ordinary, bleak, (post-)socialist city, with everyday problems, but also an “Other Lviv,” that is, a portrait of the environment, the people and their actions.

The last sketch is devoted to the “Russian-speaking” image of Lviv. Russians, like Polish and Ukrainian emigrants, return with memories to the city where they spent their youth. Above all, their texts show a longing for the old, irretrievably past Soviet era and a dissatisfaction with the changes that have taken place. In some works there is also the image of a “private” Lviv, the cultural space in which the authors lived. The problem of the lack of rootedness and its various causes also becomes relevant. The analysis focuses primarily on texts by Igor Klecha, but also includes works by Ekaterina Korotkova and Grigory Komsky, as well as columns by Valery Serdyuchenko.

Historical circumstances and the continuing disputes about the rights of the various nationalities to Lviv mean, however, that for Poles, Ukrainians and Russians Lviv is only “their” city, and all others are seen as “foreign,” even if they are not denied their right to “Lvivness”. My analyses confirm that the vision of a multicultural Lviv is important for all Poles, Ukrainians and Russians writing about it. Nevertheless, the Lviv of Polish authors is multicultural as long as this does not threaten its “superior” Polishness. The Lviv of Ukrainian authors is the other way around – primarily Ukrainian, and only then multicultural. Russian authors construct an image of a “Russian” and “Russian-speaking” Lviv above all, while its multiculturalism, though noticeable, relates rather to the past. This perspective shows that the various nationalities bring to the fore in their texts what is related to the history and culture of their nationality. Moreover, when it comes to the contribution of other ethnic groups to the city’s development over the centuries, writers often deliberately or subconsciously employ a strategy of silence, which is an expression of long-standing conflicts and national complexes. Some texts prove that an attempt to break this isolation is slowly being made by all parties concerned, although it seems that much time will still have to pass before all prejudices and fears will be forgotten.

In conclusion, it must be said that the image of Lviv in the 20th and 21st centuries as recorded in Polish, Ukrainian and Russian literature is on the one hand very similar, on the other quite different. However, all national discourses are interdependent, complement each other, and create a multicoloured and multifaceted image of an extraordinary city.

Keywords: Lviv, city image, memoirs, Polish literature, Ukrainian literature, Russian literature

Літературні топографії Львова. Порівняльні нариси

Анотація

Монографія присвячена літературному образу Львова, що виникає з нового погляду на пограниччя культур, сформованого у нелегкій грі міста з людьми та історією, у тиглі спогадів, читання та збереження пам'яті; враховує зростаючий інтерес до культури пам'яті та постпам'яті. Міркування беруть свій початок з вибраних польських, українських та російських художніх текстів, написаних після Другої світової війни, у XX та XXI століттях. Мета публікації – описати найважливіші дискурси про Львів, створити або відтворити його міф/міфи та проаналізувати в який спосіб польські, українські та російські автори відкривають та сприймають цей надзвичайний простір. Не менш важливим аспектом є також простеження того, як проблема «чужості»/«інакшості» взаємного (не)сприйняття відображається у художніх текстах, і як польські, українські та російські автори створюють образ інших національностей.

Монографія складається зі вступу та чотирьох нарисів. У вступній частині розглянуто методологічні та теоретичні питання, з'ясування яких стало початком для представлення втілення міста в літературі – викладено основні поняття, терміни та теорії. Особлива увага надається можливостям читання літературних зображень міста, які дозволяють досліджувати тексти різними способами, а також проблеми пам'яті – як колективній, так і індивідуальній, процесам запам'ятовування та забуття в літературі.

Категорія, яку не можна було оминути досліджуючи літературний образ багатокультурного міста – це міф. У випадку зі Львовом концепція міфу видається особливо цікавою, оскільки багатонаціональність та «багатолітературний характер» міста становлять основу міфологізованого образу міста, що часто має зв'язок з літературним освоєнням автором втраченого місця та історії. Тому література цікава тут подвійно: як відображення чи носій міфу, і як засіб творення візії. В дослідженні також обговорено антропологічні категорії «чужості» та «інакшості»

– бурхлива історія, багатокультурність та багатоетнічність Львова спричинили те, що протягом століть місто було місцем національних антагонізмів та конфліктів, які знайшли відображення у присвячених йому художніх текстах.

Перший нарис є своєрідним вступом до решти – це спроба окреслити літературний фон та задокументувати присутність Львова у літературі протягом століть. У ньому зроблено огляд вибраних текстів, присвячених Львову, у польській, українській та російській літературах. Послідовно відтворюючи образ «старого міста» XVI-XVIII століть, а потім Львів Габсбургів, Листопадові дні 1918 р., міжвоєнний період, літературу ПНР та СРСР, а також сучасну польську, українську та російську літератури, розглянуто твори, які найбільш повно відображають образ міста в окремі історичні періоди.

Наступні три нариси – це аналіз та інтерпретація літературних творів XX – початку XXI століть, присвячених Львову, вибраних польських, українських та російських авторів.

Другий нарис знайомить з образом міста в польській літературі. Проаналізовано вибрані твори Юзефа Вітталіна, Станіслава Лема та Адама Загасвського. У своїх текстах автори представляють образ втраченого міста, який зазвичай згадують з ностальгією та емоціями. Пишучи про Львів, вони пишуть про свій власний досвід та досвід своїх рідних. Тут Львів постає як колиска польської культури, найголовніше – це історія цього міста, його соціальне та культурне значення у першій та другій Речі Посполитій. Віттлін і Лем повертаються до міжвоєнного, «польського», полікультурного та «завжди вірного» Львова (*Leopolis Semper Fidelis*) з дитинства та юності. Віттлін, на відміну від Лема, ідеалізує Львів і зображує місто, де в гармонії співіснували різні культури, нації та релігії, посилаючись таким чином на вкоріненні у польській національній свідомості міф потрійного Львова (*Leopolis Triplex*). З іншого боку, Лем, показуючи лише світ дитини та водночас відкидаючи знання, які він згодом здобув про світ та себе, в певний спосіб рятується від болючої історії та витісняє пізнішу травму. З іншого боку, у текстах обох письменників є елементи, які свідчать про складну історію Львова та національні конфлікти, що відбувалися там протягом століть. Загасвський, присвоюючи собі пам'ять своїх рідних, зосереджується на почуттях і переживаннях людей, які – покинувши місто – не змогли знайти собі місця у новій реальності. Він також згадує історичні та політичні події, які стали причиною їхньої духовної безпритульності. У вірші «Їхати до Львова» автор відтворює образ Львова, що існує в його уяві, як міста вигнання, втраченої аркадії.

У наступному нарисі проаналізовано образ Львова у творах українських авторів. Розглянуто твори двох письменників-емігрантів – Богдана Нижанківського та Зенона Тарнавського, а також тексти Юрія Андруховича. Найважливіше для цих митців – визначити межі «свого» простору в місті, як матеріального, так і духовного. Українські автори сприймають місто насамперед як столицю «українського П'ємонту», та посилаються на легенду про заснування Львова (постать князя Данила Галицького), а також на австро-угорську традицію та «міф

доброго цесаря», де локальність, тобто належність до галицької культури, має ключове значення. Важливе місце посідають також українські культурні та наукові установи, патріотичні організації, створені у Львові, та які діяли тут протягом століть. Варто зазначити, що автори творів, написаних у 1950-1960-х роках, як і польські письменники, повертаються спогадами до Львова часів їхнього дитинства та юності. І Нижанківський, і Тарнавський представляють Львів насамперед як українське місто, колиску української культури. Для Юрія Андруховича натомість важливою є не лише «українськість», а насамперед «галицькість» та «європейськість» Львова. У своїх творах митець формує новий постмодерністський образ Львова. Автор не зосереджується на тому, щоб підкреслити чи довести «українськість» міста; зображує Львів як українське місто, але робить це в контексті його багатокультурності та європейськості. У текстах письменника зображено також образ звичайного, понурого, (пост)соціалістичного міста з повсякденними проблемами, а також «Інший Львів» – портрет середовища, людей та їхньої діяльності.

Останній нарис присвячений «російськомовному» образу Львова. Росіяни, як і польські митці та українські емігранти, повертаються спогадами до міста, де вони провели свою молодість. В їх текстах можна зауважити тугу за старою, безповоротною радянською епохою та невдоволення змінами. У деяких творах з'являється також образ «приватного» Львова – культурного простору, в якому жили автори. Проблема відсутності вкорінення та її різноманітні причини також набувають важливого значення. Розглянуто переважно тексти Ігоря Клеха, а також Катерини Короткової та Григорія Комського; крім того, включено статті Валерія Сердюченка.

Історичні умови та постійні суперечки щодо права окремих національностей на Львів спричиняють, що для поляків, українців чи росіян Львів є лише «їхнім» містом, а всі інші сприймаються як «чужі», навіть якщо їм не відмовляють у праві на «львів'янство». Як підтвердили проведені дослідження, бачення багатокультурного Львова важливе для всіх поляків, українців та росіян, які пишуть про це місто. Тим не менш, Львів польських авторів є полікультурним, доки це не загрожує його домінуючій «польськості». І навпаки, Львів українських авторів – насамперед український, а вже потім багатокультурний. Російські автори конструюють образ «російського» та «російськомовного» Львова, і його багатокультурність, хоча і помітна, швидше стосується минулого. Викладений таким чином ракурс показує, що різні національні групи висувують у своїх текстах на перший план те, що стосується історії та культури їхнього народу. Більше того, коли йдеться про внесок у розвиток міста інших етнічних груп, які проживали у ньому протягом століть, письменники часто свідомо чи підсвідомо використовують стратегію замовчування, яка є вираженням давніх конфліктів та національних комплексів. Деякі тексти доводять, що спроби порушення цієї своєрідної ізоляції повільно починають робити усі зацікавлені сторони, хоча, здається, мусить пройти ще багато часу, перш ніж усі упередження та тривоги відійдуть у небуття.

Анотація

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що образ Львова, закарбований у польській, українській та російській літературі XX та XXI століттях, з одного боку дуже схожий, а з іншого – зовсім інший. Однак усі національні дискурси взаємозалежні, доповнюють один одного, створюючи різнобарвний та багатогранний образ незвичайного міста.

Ключові слова: Львів, образ міста, спогади, польська література, українська література, російська література

Literackie topografie Lwowa. Szkice komparatystyczne

Streszczenie

Monografia jest próbą przybliżenia literackiego obrazu Lwowa, wypływającą z nowego spojrzenia na pogranicze kultur, formujące się w nielatywnej grze miasta z człowiekiem i historią, w tyglu wspomnień, odczytywaniu i podtrzymywaniu pamięci; uwzględnia wzrastające zainteresowanie kulturą pamięci i postpamięci. Punkt wyjścia do rozważań stanowią wybrane polskie, ukraińskie i rosyjskie teksty literackie powstałe po drugiej wojnie światowej, w XX i XXI wieku. Celem publikacji jest opis najważniejszych dyskursów o Lwowie, tworzenia – lub odtwarzania – jego mitu/mitów, oraz przeanalizowanie, w jaki sposób autorzy polscy, ukraińscy i rosyjscy odkrywają i postrzegają tę niezwykłą przestrzeń. Nie mniej ważnym aspektem jest również prześledzenie, w jaki sposób problem „obcości”/”inności”, wzajemnego (nie)dostrzegania się znajduje odzwierciedlenie w tekstach literackich, i w jaki sposób autorzy polscy, ukraińscy i rosyjscy kreują obraz innych narodowości.

Monografia składa się z wprowadzenia i czterech szkiców. We wstępnej części zostały przedstawione kwestie metodologiczne oraz teoretyczne, których sprecyzowanie było punktem wyjścia do rozważań o zapisie miasta w literaturze – przedstawiono główne pojęcia, terminy i teorie. Szczególną uwagę zwrócono na możliwości odczytywania literackiego zapisu miasta, które pozwalają badać tekst na różne sposoby, a także na problem pamięci – zarówno zbiorowej, jak i indywidualnej, procesy zapamiętywania i zapominania w literaturze. Kategorią – którą nie sposób było pominąć, badając literacki obraz miasta wielokulturowego – jest mit. W przypadku Lwowa pojęcie mitu wydaje się szczególnie interesujące, gdyż wielonarodowość oraz „wieloliterackość” miasta stanowią fundament zmitologizowanego obrazu miasta, z czym często wiąże się literackie osvajanie przez autora utraconego miejsca i historii. Literatura jest tu więc ciekawa w dwójnasób: jako odzwierciedlenie czy nośnik mitu oraz jako środek tworzenia wizji. Omówiono także antropologiczne kategorie „obcości” oraz „inności” – burzliwa historia, wielokulturowość i wieloetniczność Lwowa sprawiały, że miasto na przestrzeni wieków było miejscem naro-

dowych antagonizmów i konfliktów, co znalazło odzwierciedlenie w tekstach literackich mu poświęconych.

Pierwszy szkic jest swego rodzaju wprowadzeniem do pozostałych – stanowi próbę nakreślenia tła literackiego i dokumentuje obecność Lwowa w literaturze na przestrzeni wieków. Został w nim dokonany przegląd wybranych tekstów poświęconych Lwowowi w literaturze polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej. Prezentując kolejno obraz „starego miasta” z czasów XVI–XVIII wieku, a następnie Lwów habsburski, tragiczny Listopad 1918 roku, okres międzywojenny, literaturę epoki PRL i USSR aż po współczesną literaturę polską, ukraińską i rosyjską, zostały przywołane utwory, które najpełniej odzwierciedlają obraz miasta w poszczególnych okresach historycznych.

Trzy następne szkice to analizy i interpretacje dzieł poświęconych Lwowowi i powstałych w XX i XXI wieku wybranych polskich, ukraińskich i rosyjskich autorów.

Drugi szkic przedstawia obraz miasta w literaturze polskiej. Analizie poddano wybrane dzieła Józefa Wittlina, Stanisława Lema i Adama Zagajewskiego. W swoich utworach autorzy tworzą obraz miasta utraconego, które wspominają zazwyczaj z nostalgią i wzruszeniem. Pisząc o Lwowie, w istocie piszą o doświadczeniach swoich i swoich bliskich. Lwów jawi się tu jako kolebka polskiej kultury – najważniejsza jest historia tego miasta, jego znaczenie społeczne i kulturalne w I i II Rzeczypospolitej. Wittlin i Lem wracają wspomnieniami do międzywojennego, „polskiego”, wielokulturowego i „zawsze wiernego” Lwowa (*Leopolis Semper Fidelis*) z czasów dzieciństwa i młodości. Wittlin – w odróżnieniu od Lema – idealizuje Lwów i przedstawia miasto, w którym w harmonii współistniały różne kultury, narody i religie, odwołując się tym samym do zakorzenionego w polskiej świadomości narodowej mitu *Leopolis Triplex*. Z kolei Lem, ukazując wyłącznie świat dziecka i odrzucając zarazem nabytą później wiedzę o świecie i sobie samym, w pewnym sensie ucieka przed trudną historią, wypiera późniejszą traumę. Z drugiej strony w tekstach obu pisarzy pojawiają się elementy świadczące o skomplikowanej historii Lwowa i konfliktach narodowościowych, które miały w nim miejsce na przestrzeni wieków. Zagajewski, przyswajając pamięć swoich bliskich, skupia się na uczuciach i przeżyciach ludzi, którzy – opuściwszy miasto – nie potrafili odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Przywołuje również wydarzenia historyczne i polityczne, które były przyczyną ich duchowej bezdomności. W wierszu *Jechać do Lwona* odtwarza, istniejący w jego wyobraźni, obraz Lwowa, miasta wygnania, utraconej arkadii.

W kolejnym szkicu został przeanalizowany obraz Lwowa zawarty w utworach autorów ukraińskich. Pod lupę wzięto dzieła dwóch pisarzy emigracyjnych – Bohdana Nyżankiwskiego oraz Zenona Tarnawskiego, a także teksty Jurija Andruchowycza. Najważniejsze dla tych twórców jest zakreślenie granic „swojej” przestrzeni w mieście – zarówno materialnej, jak i duchowej. Ukraińscy autorzy postrzegają miasto przede wszystkim jako stolicę „ukraińskiego Piemontu”, a także odwołują się do mitu założycielskiego Lwowa (postaci księcia Daniela Halickiego) oraz do tradycji austro-węgierskiej i mitu Lwowa habsburskiego, w którym lokalność – czyli przynależność do galicyjskiej kultury – ma kluczowe znaczenie. Ważne miejsce zajmują także założone w mieście i działające tu na przestrzeni wieków ukraińskie instytucje kulturalne, naukowe czy organizacje patriotyczne. Warto zaznaczyć, że autorzy utworów powstałych w latach 50. i 60. XX wieku, podobnie jak

twórcy polscy, wracają wspomnieniami do Lwowa z czasów ich dzieciństwa i młodości. Zarówno Nyżankiwski, jak i Tarnawski przedstawiają Lwów przede wszystkim jako miasto ukraińskie, kolebkę ukraińskiej kultury. Dla Jurija Andruchowycza ważna jest natomiast nie tylko „ukraińskość”, ale przede wszystkim „galicyjskość” i „europejskość” Lwowa. W swoich utworach twórca buduje nowy postmodernistyczny wizerunek Lwowa. Autor nie koncentruje się na podkreślaniu czy udowadnianiu ukraińskości miasta; przedstawia Lwów jako miasto ukraińskie, ale robi to w kontekście jego wielokulturowości i europejskości. Z tekstów pisarza wylania się również obraz zwykłego, ponurego, (post)socjalistycznego miasta, z codziennymi problemami, ale też „Inny Lwów”, czyli portret środowiska, ludzi i ich działań.

Ostatni szkic poświęcony jest „rosyjskojęzycznemu” obrazowi Lwowa. Rosjanie, podobnie jak twórcy polscy oraz ukraińscy emigranci, wracają wspomnieniami do miasta, w którym spędzili swoją młodość. Przede wszystkim w ich tekstach można zaobserwować tęsknotę za dawną, bezpowrotnie minioną epoką radziecką oraz niezadowolony z wprowadzonych zmian. W niektórych utworach pojawia się także obraz „prywatnego” Lwowa, przestrzeni kulturowej, w której żyli autorzy. Istotny staje się również problem braku zakorzenienia i różnorodnych jego przyczyn. Analizie poddano głównie teksty Igora Klecha, ale też Jekateriny Korotkowej i Grigorija Komskiego; uwzględniono ponadto felietony Walerija Sierdiuczenki.

Uwarunkowania historyczne oraz wciąż niegasnące spory o prawo poszczególnych narodowości do Lwowa powodują, że dla Polaków, Ukraińców czy Rosjan Lwów jest jednak tylko „ich” miastem, a wszyscy inni są postrzegani jako „obcy”, nawet jeśli nie odmawia się im prawa do „lwowskości”. Przeprowadzone przeze mnie analizy potwierdziły, że wizja wielokulturowego Lwowa jest ważna dla wszystkich piszących o nim Polaków, Ukraińców i Rosjan. Niemniej jednak Lwów autorów polskich jest wielokulturowy tak długo, jak nie zagraża to jego „nadrzędnej” polskości. Lwów autorów ukraińskich na odwrót – przede wszystkim ukraiński, a dopiero potem wielokulturowy. Autorzy rosyjscy konstruują przede wszystkim obraz Lwowa „rosyjskiego” i „rosyjskojęzycznego”, a jego wielokulturowość, mimo że jest zauważalna, odnosi się raczej do przeszłości. Tak nakreślona perspektywa pokazuje, że różne grupy narodowościowe na plan pierwszy wysuwają w swoich tekstach to, co związane jest z historią i kulturą ich narodowości. Co więcej, jeśli idzie o wkład w rozwój miasta innych grup etnicznych, zamieszkujących w nim na przestrzeni wieków, piszący często celowo lub podświadomie stosują strategię przemilczenia, co jest wyrazem zadawnionych konfliktów i narodowych kompleksów. Niektóre teksty dowodzą, że próbę przełamania tej swoistej izolacji powoli podejmują wszystkie zainteresowane strony, choć – jak się wydaje – musi upłynąć jeszcze wiele czasu, zanim wszystkie uprzedzenia i obawy odejdą w niepamięć.

Podsumowując, należy stwierdzić, że obraz Lwowa XX i XXI wieku utrwalony w literaturze polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej z jednej strony jest bardzo podobny, z drugiej – zupełnie inny. Jednak wszystkie dyskursy narodowe są od siebie zależne, dopełniają się wzajemnie, tworząc wielobarwny i wielopłaszczyznowy wizerunek niezwykłego miasta.

Słowa kluczowe: Lwów, obraz miasta, wspomnienia, literatura polska, literatura ukraińska, literatura rosyjska

Redakcja, redakcja techniczna i łamanie
Michał Noszczyk

Projekt okładki i stron rozdzielających
z wykorzystaniem obrazów dawnego Lwowa z Narodowego Archiwum Cyfrowego
Michał Noszczyk

Korekta
Marzena Marczyk

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2022:
Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysjamy otwartej nauce. Od 1.01.2023 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-0285-5822>

Czajkowska, Zoriana

Literackie topografie Lwowa : szkice
komparatystyczne/ Zoriana Czajkowska.

Wydanie I. - Katowice : Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, 2021

Wydawca:

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

<https://doi.org/10.31261/PN.4065>

ISBN 978-83-226-4116-3

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4117-0

(wersja elektroniczna)

Druk i oprawa:

Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7–9

71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 17.0. Ark. wyd. 17,0. Papier offset. kl. III, 90 g vol. 1.13. PN 4065.
Cena 44,90 zł (z VAT)